

Ushakov D. V. Sistemnost v psikhologii intellekta – teoriya, podhod, metodologiya [Consistency in the psychology of intellect: theory, approach, methodology] / D. V. Ushakov // Ideya sistemnosti v sovremennoy psikhologii / V. A. Varaban-shikov (ed.). – M. : In-t psikhologii RAN, 2005. – S. 236–261.

8. Транскомуникация: преобразование жизненных миров человека / В. И. Кабрин, Е. А. Рыльская, В. Н. Петрова, В. В. Мацута ; под ред. В. И. Кабрина. – Томск : ТГУ, 2011. – 400 с.

Transkommunikatsiya: preobrazovaniye zhiznennykh mirov cheloveka [Trans-communication: transforming of human life-worlds] / V. I. Kabrin, E. A. Rylskaya, V. N. Petrova, V. V. Macuta, Ya. B. Chastokolenko, E. I. Mesheryakova ; V. I. Kabrin (ed.). – Tomsk : TGU, 2011. – 400 s.

9. Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності : монографія / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соціал. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2014. – 206 с.

Tytarenko T. M. Psykhologichni praktyky konstruiuvannya zhyttia v umovakh postmodernoї socialnosti [Psychological practices of life constructing in conditions of postmodern sociality] : monohrafiia / T. M. Tytarenko, O. M. Kochubeynyk, K. O. Cheremnykh ; Nac. akad. ped. nauk Ukrainy, In-t social. ta polit. psykhologii. – K. : Milenium, 2014. – 206 s.

УДК159.923.2

І. Р. Петровська

Received January 10, 2015;

Revised March 03, 2016;

Accepted April 26, 2016.

ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

Аналіз сучасних теоретичних концепцій громадянської ідентичності виявив еkleктичність розуміння поняття *громадянська ідентичність*, недостатню обґрунтованість його розуміння як самостійної категорії, поза прив'язкою до категорій громадянськості або національної ідентичності та свідомості, що неминуче зумовлює редукаціонізм у її вивченні (або педагогічного, або політологічного, соціально-історичного характеру). Несистемність розуміння співвідношень між різноманітними соціальними й політичними ідентичностями особистості, взаємосуперечливі погляди і щодо змісту домінуючих та підпорядкованих шаблів ієрархії відповідних ідентичностей, і щодо їх структури зумовлює строкатість, фрагментарність наукових уявлень про ідентичності загалом і про

громадянську ідентичність зокрема. Варто зазначити редуційність наукових диспозицій щодо вивчення громадянської ідентичності поза контекстом глобалізаційних–антиглобалізаційних тенденцій розвитку суспільств – і західних, і євразійських. Розгортання процесів світової політики зумовлює посилення еміграційних–імміграційних рухів і готовності сучасної людини свідомо змінювати своє громадянство (за стабільності етнічної та релігійної ідентичності). Глобалізація передбачає абстрагування громадянської ідентичності від етнічних й інших соціобіологічних ознак, а також її домінування над іншими видами ідентичностей. У сучасній науці доволі гостро стоїть проблема, наскільки громадянська ідентичність взагалі може поєднати в собі риси абстрактності (неприв'язаності до характеристик території, етносу, релігії) і водночас конкретності (тобто залишатися функціональною, дієвою, впливовою в контексті інших особистісних утворень). Громадянську ідентичність потрібно вивчати в контексті її швидкої, суперечливої і часом непередбачуваної динаміки, тенденції до абстрагування, утворення наднаціональних ідентичностей. Виникає потреба розроблення адекватного несуперечливого розуміння громадянської ідентичності як окремої соціально-психологічної категорії, цілісної концепції громадянської ідентичності, яка включала б у себе модель її структури й типів.

Ключові слова: громадянська ідентичність, етнічна ідентичність, національна ідентичність, європейська ідентичність, громадянськість, громадянство.

Petrovska I. R. Civic Identity in the Context of the Modern Global Psychological Thought. Analysis of modern theoretical concepts of civic identity revealed eclectic understanding of the concept of civic identity, insufficient justification of its understanding as a separate category without the reference to the categories of citizenship or national identity and consciousness, which inevitably leads to reductionism in its study (either of educational or politological, social-historical nature). Non-systemic understanding of the relationships between various social and political identities of an individual, mutually contradictory views as to both the content of dominant and subordinate levels of the hierarchy of respective identities and their structure result in the diversity, fragmentation of the scientific ideas about identity in general and civic identity in particular. We should note the reduction of scientific dispositions as to the study of civil identity outside the context of globalization–anti-globalization trends in the societies development, both Western and Eurasian. The deployment of global politics processes causes the strengthening of emigration–immigration movements and readiness of a modern human to deliberately change nationality (with stable ethnic and religious identity). Globalization involves abstraction of civil identity from ethnic and other socio-biological characteristics and its dominance over other types of identities. In modern science, there is a rather acute problem of how civic identity can combine all the features of abstraction (non-attachment to the characteristics of the territory, ethnicity, religion) and specificity (i. e. remaining functional, effective, influential in the context of the other personality formations). Civic identity should be studied in the context of rapid, unpredictable and sometimes controversial dynamics, tendency to abstraction, the formation of supranational identities. There is a need to develop adequate consistent understanding

of civil identity as a distinct social and psychological category, holistic concept of civic identity which would include a model of its structure and types.

Keywords: civil identity, ethnic identity, national identity, European identity, citizenship, nationality.

Петровская И. Р. Гражданская идентичность в контексте современной мировой психологической мысли. Анализ современных теоретических концепций гражданской идентичности обнаружил эклектичность понимания понятия *гражданская идентичность*, недостаточную обоснованность его понимания как самостоятельной категории, вне привязки к категориям гражданственности или национальной идентичности и сознания, что неизбежно приводит к редукционизму в его изучении (или педагогического или политологического, социально-исторического характера). Бессистемность понимания соотношений между различными социальными и политическими идентичностями личности, взаимопротиворечащие взгляды как насодержание доминирующих и подчиненных степеней иерархии соответствующих идентичностей, так и по их структуре обуславливает фрагментарность научных представлений о идентичности вообще и о гражданской идентичности в частности. Стоит отметить редукционизм научных диспозиций по изучению гражданской идентичности вне контекста глобализационных–антиглобализационных тенденций развития обществ – как западных, так и евразийских. Развертывание процессов мировой политики приводит к усилению эмиграционных–иммиграционных движений и готовности современного человека сознательно изменять свое гражданство (при стабильности этнической и религиозной идентичности). Глобализация предполагает абстрагирование гражданской идентичности от этнических и других социобиологических признаков, а также ее доминирование над другими видами идентичности. В современной науке достаточно остро стоит проблема, как гражданская идентичность вообще может совместить в себе черты абстрактности (непривязанности к характеристикам территории, этноса, религии) и одновременно конкретности (то есть оставаться функциональной, действенной, влиятельной в контексте других личностных образований). Гражданская идентичность должен изучаться в контексте ее быстрой, противоречивой и иногда непредсказуемой динамики, тенденции к абстрагированию, образованию наднациональных идентичностей. Возникает необходимость разработки адекватного непротиворечивого понимания гражданской идентичности как отдельной социально-психологической категории, целостной концепции гражданской идентичности, которая включала бы в себя модель ее структуры и типов.

Ключевые слова: гражданская идентичность, этническая идентичность, национальная идентичность, европейская идентичность, гражданственность, гражданство.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження громадянської ідентичності в українських громадян, її місця в структурі соціальних і політичних ідентичностей, виявлення психологічних

чинників її становлення та розвитку, а також інших психологічних фактів, знання яких потрібне для формування громадянської ідентичності як психологічного підґрунтя системи національної безпеки, дуже актуальне.

Невизначеність й аморфність громадянської ідентичності породжує серйозні проблеми і для окремого громадянина, і для держави загалом. Якщо для громадянина ці проблеми пов'язані з деструктивними переживаннями, фрустрацією важливих соціально-психологічних потреб (зокрема потреб в афіліації, соціальній самореалізації (яка потребує структурованого організаційного середовища), то для держави несформованість громадянської ідентичності більшості громадян становить пряму загрозу її національній безпеці. Крім того, криза ідентичності, у т. ч. громадянської, мінімізує ефективність зусиль і владних, і інтелектуальних еліт щодо консолідації громадян та сприяння їх мобілізації для розв'язання завдань стратегічного характеру.

Мета статті – проаналізувати сучасні теоретичні концепції громадянської ідентичності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зарубіжні й вітчизняні вчені наголошують складність та суперечливість феномену громадянської ідентичності, відмінності в її тлумаченні, потреби її вивчення в ракурсі проблем глобалізації й імміграції, які сьогодні істотно впливають на суспільне та політичне життя країн.

Так, американські вчені-психологи Даніель Харт, Кемерон Річардсон, Бріт Вілкенфелд (Hart, Richardson & Wilkenfeld, 2011) громадянську ідентичність «вкладають» у контекст громадянськості й пов'язують із проблемами глобалізації. Пітер Шак (Schuck, 2000), навпаки, досліджуючи природу американського громадянства й аналізуючи складні соціальні сили, пов'язані з безпрецедентною легальною та нелегальною міграцією до Сполучених Штатів, що змінюють американське суспільство, вважає складниками громадянської ідентичності громадянство, громадянськість, патріотизм. Громадянство асоціюється з державою, громадянськість – із Батьківщиною, Вітчизною й патріотизмом.

Інші дослідники, навпаки, уключають громадянську ідентичність в ідентичність національну, наголошуючи, що громадянська й етнічна ідентичності – різні аспекти національної ідентичності (F. Jones & P. Smith, 2001; H. Hansen & V. Hesli, 2009). Холлі Хансен, Вікі Хеслі в

роботі «*National identity: civic, ethnic, hybrid, and atomised individuals*» пропонують чотирьохкатегоріальну типологію ідентичності, засновану на аут-груповій толерантності та ін-груповій лояльності. Відповідно, громадянську ідентичність американські вчені включають у національну ідентичність разом з етнічною, гібридною, дифузною.

На сьогодні досить поширені в обговоренні проблеми зіставлення громадянської, національної, етнічної ідентичностей (J. Meeus, B. Dueriez & N. Vanbeselaere, 2010; M. Taljunaite, 2013; J. Wakefield, N. Hopkins & C. Cockburn, 2011).

Порівнюючи громадянську й етнічну ідентичність, хорватський учений-соціолог Душко Секуліч (Sekulic, 2008) стверджує: громадянська ідентичність значно «ширша» ідентичність і дає змогу дистанціюватися людям від «вузької» етнічної ідентичності. Американські й німецькі вчені Амелія Констант, Клаус Зімерман (Constant & Zimmermann, 2012), досліджуючи взаємозв'язок проблем національної держави, імміграції та етнічної ідентичності, розглядають різні типи громадянської ідентичності («патріотичну», «націоналістичну», «байдужу», «апатичну», «руйнівну», «підривну»).

Македонські науковці Лідія Хрїстова, Анета Секік (Hristova & Sekik, 2013) співвідношення між громадянською та етнічною ідентичностями представляють чотирма категоріями: 1) громадянська й етнічна ідентичності – незалежні утворення (не перетинаються) – особистість іноді відчуває себе як громадянин держави, іноді – як представник етнічної групи, але ніколи одночасно; 2) громадянська ідентичність – частина етнічної ідентичності, підпорядкована їй. Етнічна ідентичність первинна, громадянська – вторинна. Особа передовсім ідентифікує себе з представником своєї етнічної групи, потім – із громадянином держави; 3) етнічна ідентичність є частиною громадянської ідентичності, підпорядкована їй. Громадянська ідентичність первинна, етнічна – вторинна. Особа передовсім ідентифікує себе з громадянином держави, потім – з етносом; 4) злиття, тотожність громадянської та етнічної ідентичностей, що є ідеальним/бажаним для громадянського суспільства. Особа не робить різниці між її етнічним походженням та громадянством, тобто для неї вони мають таке ж значення і є одним цілим.

Австралійські соціологи Жан Пакулски, Брюс Трантер (Pakulski & Tranter, 2000) зараховують громадянську та етнонаціональну ідентичності до макрорівневих соціальних ідентичностей. Ці учені пропо-

нують типологію макросоціальних ідентичностей, засновану на двох аналітичних вимірах: *силі* макросоціальної прихильності (сильна–слабка) й *об'єкті-референті* такої макросоціальної прихильності (суспільство–нація). Згідно із запропонованим підходом громадянська ідентичність протиставляється етнонаціональній ідентичності.

Громадянська ідентичність пов'язана із суб'єктивною ідентифікацією, почуттям того, щоб бути частиною суспільства – широкомасштабного добровільного об'єднання всіх громадян держави. Це контрастує з національною ідентичністю «належного» або тим, що автори називають етнонаціональною ідентичністю. Остання наголошує важливість «споконвічних зв'язків», придбаних за народженням і проживанням, зв'язків, що пов'язують із певною культурною нацією. На противагу цьому, громадянська ідентичність визначає центральну роль «добровільних зв'язків», соціальну взаємозалежність і загальні зобов'язання до основних інститутів суспільства.

Ж. Пакулски, Б. Трантер і націю, і суспільство розглядають як «уявні спільноти», але по-різному їх окреслюють. Суспільство трактують як велику добровільну (громадянську) асоціацію, як відкриту та всеосяжну, що є основним об'єктом соціальної прихильності та солідарності. Це відображається в інституті громадянства, «сильній» громадянській ідентичності та громадянській активності. Членство в суспільстві розглядають як питання добровільного зобов'язання, а не народження і/або родинних зв'язків. Членство в суспільстві накладає моральні зобов'язання, але ці зобов'язання відображають розуміння громадянських прав і обов'язків (що передбачає дотримання законів).

Етнонаціональна ідентичність також уключає в себе почуття сильної прихильності, але, на відміну від громадянської ідентичності, основним об'єктом-референтом цієї прихильності є нація, що передбачає спільність культури, традицій і звичаїв, конкретних способів життя. Поняття *нація*, на думку австралійських учених, культурно обмежене й менш широке, ніж поняття «суспільство».

Так, проведені авторами дослідження виявили, що в структурі макроідентичностей в австралійців переважає громадянська ідентичність (38 %), і ця ідентичність найбільш поширена серед молоді, людей нерелігійних та з вищою освітою. Етнонаціоналісти складають 30 %, і вони переважно люди старшого віку, менш освічені та релігійні. Учені прогнозують, що етнонаціоналістична ідентичність може зменшуватися в процесі зміни поколінь, подальшої секуляризації й «освітньої революції».

Звертають на себе увагу дослідження наднаціональної ідентичності, які почали з'являтися у зв'язку з ідеєю виникнення Євросоюзу. І сьогодні актуальне питання співвідношення громадянської, національної, наднаціональної (європейської) ідентичності. Так, європейська ідентифікація, на думку Душко Секуліча (Sekulic, 2008), не входить у суперечність із національною ідентифікацією, скоріше, є її розширенням. Ідентифікація відбувається на різних рівнях: особистість може мати сильну національну ідентичність, але при цьому висловлювати свою належність до європейців, що є ідентичністю наднаціонального рівня.

Деякі експерти стверджують, що через тісний зв'язок національної ідентичності з національною незалежністю процес європейської інтеграції можна розглядати як загрозу, і європейська ідентичність несумісна з національною ідентичністю (Höjelijid, 2001), отже, її важко досягти. Поряд із цими песимістичним баченням формування європейської ідентичності є «оптимісти» – американські вчені Марія Ковлес, Джеймс Капорасо, Томас Риз (Cowles, Caporaso & Risse 2001), Жозеф Вейлер (Weiler, 1999), Фуріо Церуті (Cerutti, 1992), які вважають, що результатом щораз більшої глобалізації комунікацій, економіки є зниження інтересу до національних, внутрішніх проблем на користь сильнішої ідентифікації з питаннями за межами національних кордонів. Прихильники таких інтерпретацій наголошують щораз більше значення таких універсальних цінностей, як права людини, захист громадянських свобод, соціальних прав і демократії.

На думку вчених, громадяни можуть володіти більш ніж однією ідентичністю одночасно (за принципом «концентричних кіл» із різними рівнями інтенсивності) або відчувати себе одночасно прикріпленими до множинної ідентичності, заснованої на різних суб'єктивних чинниках ідентифікації.

Колектив європейських учених соціологів і соціальних психологів Antonia M. Ruiz Jiménez (Іспанія), Jaroslaw Józef Górnjak (Польща), Maren Kandulla (Німеччина), Paszkal Kiss (Угорщина), Ankica Kosic (Італія) емпірично досліджував три теоретичні підходи («культурний», «інструментальний», «громадянський»), які пояснюють становлення європейської ідентичності та її сумісність із національними ідентичностями громадян.

Прихильники «культурної» теорії стверджують: європейська ідентичність повинна бути заснована на таких етнокультурних чин-

никах, як спільна культурна спадщина, мова, міфи, символи й емоційні зв'язки, що формують основи національної ідентичності (Smith 1995, 1999; Osterud 1999). Однак культурне розмаїття та структурні відмінності мають глибокі корені, і, як наслідок, очікування появи європейської ідентичності треба розглядати як вельми утопічне. Це можливо лише за умови появи такої подібності (що, безумовно, займе багато часу) й урешті-решт призведе до заміни національної ідентичності.

Для прихильників «інструментальної» теорії важливим чинником ідентифікації є поняття *індивідуальна користь, корисливий розрахунок* (економічний чи політичний). Сприйняття потенційного виграшу або програшу, які можуть виникнути внаслідок членства в певній соціальній групі, впливають на ідентифікацію з нею. Чим більше людей уважає, що їхня країна недостатньо впливає на прийняття рішень у міжнародному контексті, тим сильніше вони прагнуть ідентифікувати себе з Європою. З інструментального погляду, чим краще громадянин оцінює результати європейської політики (порівняно з результатами політики, що проводить національний уряд), тим більша ймовірність, що він буде відчувати себе європейцем. Європу сприймають як джерело пілг для себе й для своєї країни. Розуміння ідентичності за принципом «виграш–програш» передбачає, що низький рівень витрат на соціальне забезпечення, погані економічні показники, а також низька якість демократії на національному рівні підштовхують громадян ідентифікувати себе з європейцями (Gabel, 1998; March & Olsen, 1996; Sanchez-Cuena, 2000, 2001).

З погляду «громадянської» теорії, суть членства в ЄС полягає в угоді мирного політичного співіснування, прихильності загальним цінностям Союзу, вираженій в його установчих документах, зобов'язаннях і правах громадянського суспільства, які охоплюють конкретні сфери суспільного життя, прихильності до державного устрою, що суперечить класичному етнонаціоналізму, і виходить за рамки відмінностей на основі органічного етнокультуралізму (Weiler, Haltern & Mayer, 1995). При цьому поява європейської публічної сфери має вирішальне значення для виникнення європейської ідентичності (Eriksen & Fossum, 2001).

Колектив учених доходить висновку, що національна і європейська ідентичності сумісні, тому що їх розглядають як ідентичності різного рівня, мають різні значення. Національні ідентичності знач-

ною мірою «культурні», а європейська ідентичність насамперед «інструментальна». Національна ідентичність формує «внутрішнє коло», а європейська ідентичність – «зовнішнє». Крім того, у більшості європейських країн прихильність до нації на сьогодні сильніша, ніж прихильність до Європи. Емпірично також доведено, що європейська ідентичність у громадян формується гірше в країнах із сильним почуттям національної гордості.

Італійський учений Фабіо Серічіо (Serricchio, 2012) також досліджував проблему європейської ідентичності й виявив, що останнім часом простежується тенденція зростання євроскептицизму. З одного боку, розширення Євросоюзу передбачає включення в себе країн Сходу, а італійці вважають громадян цих країн неєвропейцями, відносять їх до аут-групи, іноземців. У цьому вони вбачають загрозу їх культурній спадщині й традиціям, якими дуже пишаються («культурний» аспект). З іншого боку, політика розширення на Схід скоротила частку субсидій, економічної допомоги країні («інструментальний» чинник). Це все не додає оптимізму прихильникам європейського проекту.

Литовський учений Мейлуте Талжунате (Taljunaite, 2013) розглядає європейську ідентичність як частковий випадок транснаціональної або наднаціональної ідентичності й протиставляє її національній ідентичності. Албанська вчена Грета Барделі (Bardeli, 2016) трактує європейську ідентичність як соціальний конструкт, який ґрунтується на чотирьох поняттях: ідентичність ЄС; європеїзація; транснаціоналізм; космополітизм. Для зміцнення й збереження державності країни вчені вважають за потрібне виокремлювати поняття *державна ідентичність*, яка ґрунтується переважно на політичному та громадянському контексті.

На потребі поділу понять *державна ідентичність*, *громадянська ідентичність* наголошують російські вчені Леокадія Дробіжева, Наталія Галактіонова. Вони зазначають, що державний аспект виражається винятково адміністративним закріпленням статусу громадянина країни, який присвоюють автоматично, за правом народження або через спеціальні процедури отримання громадянства для мігрантів, і характеризується як формалізований, приписуваний ззовні. Громадянський аспект має на увазі ціннісно-когнітивне наповнення, яке реалізовується в межах патріотичних почуттів, прихильністю цінностям країни.

Громадянська ідентичність, на думку Л. Дробіжевої, на відміну від державницької й тим більше етнічної ідентичності, не передбачає єдиної культури або якоїсь «міфічної національної території». Вона постає найбільш абстрактною, не прив'язаною ні до культури (яка завжди має етнонаціональні ознаки), ні до якоїсь системи цінностей, ні до території.

Варто зазначити, що серед російських психологів також немає одностайності в тлумаченні громадянської ідентичності. Її пропонують розглядати як аналог етнічної ідентичності (Н. Іванова); як реалізацію базової потреби в афіліації (Т. Водолажская); як тотожність особистості статусу громадянина, оцінювання свого громадянського стану, здатність реалізовувати відповідні права й обов'язки, а також брати активну участь у житті держави (М. Юшин). Крім того, громадянську ідентичність трактують як структурний компонент соціальної ідентичності, що виникає внаслідок самоототожнення суб'єкта з відповідними соціальними групами на когнітивному й емоційному рівнях (Р. Шикова). У багатьох російських соціально-психологічних дослідженнях поняття державної, громадянської, національної і навіть етнічної ідентичності нерідко використовуються як близькі, майже синонімічні.

Проблему формування громадянської ідентичності активно вивчають науковці в усьому світі. Так, американські вчені Джеймс Юніс, Джефрі Маклелан, Міранда Йетс (Youniss, McLellan & Yates, 1997, 1999, 2009, 2011) стверджують, що формування громадянської ідентичності тягне за собою створення індивідуальних і колективних почуттів соціального агентства, відповідальність за суспільство й політико-моральну свідомість. Вони пов'язують громадянську ідентичність із почуттям солідарності, соціальною відповідальністю, підтримкою благополуччя спільноти громадян. Надважливим чинником у становленні громадянської ідентичності вважають активну громадянську участь у юнацькому віці. Теоретичні й емпіричні дослідження ідентичності та громадянської залученості (зокрема волонтерство й участь у політичному житті) в підлітковому та юнацькому віці проводять М. Johnson (2015), М. Torres, I. Rizzini & N. Del Rio (2013), Р. Jugert & К. Eckstein (2013), Т. Porter (2013), Е. Crocetti, Р. Jahromi & W. Meeus (2012), М. Ryan (2011), J. Straughn & А. Andriot (2011), Р. Jahromi (2011). Когнітивні, емоційні, поведінкові компоненти громадянської активності вивчають D. Bobek, J. Zaff & R. Lerner

(2009), D. Marzana, E. Marta & M. Pozzi (2012), а також P. Lichterman & N. Eliasoph (2014).

Професор психології педагогічного коледжу Колумбійського університету Лі Кнефелкамп (Knefelkamp, 2008) характеризує громадянську ідентичність як феномен, що *не формується ізольовано*, а поступово, у процесі взаємодії з іншими людьми, які привносять широкий спектр власних інтерпретацій та життєвого досвіду. Вона формується в контексті залучення реальних соціальних, політичних, економічних структур у межах конкретного суспільства або культури. Громадянська ідентичність тісно *пов'язана із загальним інтелектуальним та морально-етичним розвитком* особистості. Громадянські дії, як і моральні дії, виникають в умовах складних альтернатив, аморальна проникливість – акт когнітивної складності. Громадянська ідентичність сприяє *цілісності особистості, внутрішній психологічній рівновазі*, стає свідомо вибраним і прийнятим аспектом особистості й *вимагає активної рефлексії*.

Проблематику української громадянської свідомості та ідентичності розробляють також такі вітчизняні вчені, як В. Арбеніна, Т. Бевз, Н. Безгіна, М. Боришевський, В. Васютинський, І. Жадан, О. Киричук, М. Слюсаревський, Л. Снігур, О. Стегній, М. Степико, Л. Сокурянська, Н. Савелюк, В. Степаненко, Н. Хазратова та ін.

Науковці розглядають механізми формування громадянської свідомості, громадянських якостей особистості (М. Боришевський, П. Горностай); закономірності та механізми становлення громадянськості в юнацькому віці (І. Жадан, Л. Снігур); ресурси громадянськості (С. Позняк); особливості громадянського самовизначення особистості (О. Киричук); громадянський розвиток особистості в дорослому віці (О. Лукашевич); психосемантичні особливості громадянської свідомості студентської молоді (Н. Савелюк).

Вивчають особливості соціальної, етнічної ідентичності російськомовних українських громадян (В. Васютинський, М. Слюсаревський); психологічні детермінанти, перцептивні та регулятивні особливості відносин особистості й держави (Н. Хазратова); соціально-психологічний зміст ставлення громадян до влади (В. Васютинський, М. Гнатко); особливості соціальної та особистісної ідентичності як концептуального складника в дослідженні трудової міграції населення України (О. Блінова, М. Слюсаревський) тощо.

У межах соціологічно-політологічного підходу досліджують проблеми формування громадянського суспільства в Україні (В. Степа-

ненко); громадянської компетентності (Н. Лазуріна, Г. Падалка); громадянської дії та громадянської злагоди як потрібних умов розвитку сучасного українського суспільства (І. Кумкін, С. Пікалов); регіональні аспекти української ідентичності (М. Степико, В. Ткаченко); історична пам'яті як чинник ідентифікації та інтеграції особистості в сучасне поле політики (Г. Багров, Т. Вольфовська, І. Дідук, В. Дудар, Л. Зашкільняк, Ю. Зерній, Г. Корж, Л. Нагорна); динаміка етнічної й громадянської ідентичностей українця в умовах суспільних трансформацій (Н. Кондратьєва, Г. Мазилова); соціально-політичні умови формування громадянської ідентичності (Т. Бевз, О. Михайлова); сутність, прояви та чинники формування громадянської ідентичності українського студентства (В. Арбеніна, Л. Сокурянська); особливості політичного і правового статусу громадян України (М. Костицький) тощо.

Попри те, що здобутки вітчизняних і зарубіжних науковців у розробленні вказаної проблеми дуже значні, варто зазначити, що в їхніх дослідженнях психологічні аспекти вивчення громадянської свідомості часто тісно переплітаються з педагогічними; при цьому педагогічний дискурс нерідко підмінює собою психологічний, а в пояснення психологічних закономірностей вкладається педагогічний контент. З іншого боку, феномен громадянської ідентичності нерідко розглядають як соціально-політичний, філософсько-історичний, набагато рідше його трактують як індивідуально-психологічний, наділений особистісним змістом, що займає певну позицію в ієрархії цінностей і смислів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Громадянська ідентичність, на нашу думку, – елемент системи ідентичностей особистості, і становить собою самоототожнення з громадянином певної держави та водночас із членом спільноти – громадянської спільноти певної держави. Це зумовлює певні якісні відмінності від таких різновидів ідентичності особистості, як ідентичність національна або етнічна. Нескладно бачити, що національна ідентичність означає ототожнення особистості з членом групи – нації; те саме має місце й у разі етнічної ідентичності. Щодо громадянської ідентичності, то вона передбачає самоототожнення особистості, з одного – із громадянином держави як організації суспільства; з іншого боку – з членом спільноти громадян. Тому можна стверджувати, що громадянська ідентичність, будучи сама по собі особистісним утворенням, має «подвійну природу»: відповідає, з одного боку, груповій, з іншого – організаційній реальності. Серед поширених у науковому дискурсі

понять ідентичності лише регіональна ідентичність аналогічно має подвійну природу – ототожнення з територією та спільнотою, що мешкає на ній. Ця особливість громадянської ідентичності зумовлює специфіку її наукового аналізу й задає як мінімум дві його площини – організаційно-психологічну й соціально-психологічну (групову, «стосункові»). У першому випадку пропонуємо аналізувати громадянську ідентичність як різновид організаційної ідентичності (тут має значення переживання свого зв'язку з державою, образ держави (аналогічно з образом організації), довіра й лояльність щодо неї); взаємодія особистості з державою у вигляді різноманітних її інстанцій – представниками державної влади; інтеріоризація стандартів, закладених в аксіологічному просторі держави тощо).

У другому випадку аналізувати громадянську ідентичність потрібно аналогічно до інших різновидів групової ідентичності – національної, етнічної тощо. Варто зазначити одразу ж, що спільнота громадян не збігається з національною спільнотою, тому й поняття ці не збігаються. Нація як спільність може проживати не лише на території однієї держави; чимало великих націй на сьогодні проживає також у діаспорі. Тому націю об'єднує не тільки й не стільки територія, скільки спільна мова, культура, традиції, самосвідомість. Щодо спільноти громадян, то вони об'єднані передусім як консорціум – спільнота зі спільними й типовими проблемами організації їхнього життя. Вони об'єднані територією, на якій діють закони певної конкретної держави. Важливою характеристикою спільноти громадян, що впливає на громадянську ідентичність, є її референтність. За умови низької референтності спільноти громадян і вираженої недовіри до держави виникають сильні «центробіжні» тенденції, що призводить до прагнення позбутися громадянства даної держави, набути іншого громадянства.

Відповідно, визначення психологічних механізмів становлення й функціонування громадянської ідентичності, дослідження психологічної реальності, яка робить привабливою причетність до держави та унаслідок цього спонукає свідому, добровільну громадянську самоідентифікацію й визначає сферу наших подальших наукових досліджень.

Література

1. Галактионова Н. А. Гражданская идентичность как компонент личностной идентичности / Н. А. Галактионова // Социология. Экономика. Политика. Известия высших учебных заведений. – 2010. – № 1. – С. 10–12.

- Galaktionova N. A. Grazhdanskaya identichnost kak komponent lichnostnoy identichnosti [Civic identity as a component of personal identity] / N. A. Galaktionova // *Sotsiologiya. Ekonomika. Politika. Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy*. – 2010. – № 1. – S. 10–12.
2. Дробижева Л. М. Гражданская, этническая и региональная идентичность: вчера, сегодня, завтра / Л. М. Дробижева. – М. : Рос. полит. энцикл., 2013. – 485 с.
Drobizheva L. M. Grazhdanskaya, etnicheskaya i regionalnaya identichnost: vchera, segodnya, zavtra [Civil, ethnic and regional identity: yesterday, today and tomorrow] / L. M. Drobizheva. – М. : Ros. polit. entsikl., 2013. – 485 s.
 3. Constant A. Immigrants, Ethnic Identities and the Nation-State / A. Constant, K. Zimmermann // *International Handbook on the Economics of Migration*, Cheltenham, UK, and Northampton, USA. – Chapter, 2012. – 14. – P. 259–275.
 4. Eriksen E. Europe in transformation: How to reconstitute democracy? / E. Eriksen, J. Fossum // *Recon Online Working Paper*. – 2007/01.
 5. Gabel M. Public Support for European Integration: an Empirical Test of Five Theories / M. Gabel // *The Journal of Politics*. – 1998. – 60 (2). – P. 333–354.
 6. Green Cowles M. Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change / M. Green Cowles, J. Caporaso, T. Risse. – Cornell University Press, 2001. – 272 p.
 7. Hansen H. E. National identity: civic, ethnic, hybrid, and atomised individuals / H. E. Hansen, V. L. Hesli // *Europe-Asia Studies*. – 2009. – 61 (1). – P. 1–28.
 8. Hart D. Civic Identity / D. Hart, C. Richardson, B. Wilkenfeld // *Handbook of Identity Theory and Research*. – 2011. – P. 771–787.
 9. Höjelijid S. European integration and the idea of European Identity / S. Höjelijid // *ECPR Joint Sessions Grenoble*. – Workshop 19 : IdentityPolitics, 2001
 10. European and National Identities in EU's Old and New Member States: Ethnic, Civic, Instrumental and Symbolic Components / A. Jimenez, J. Gorniak, A. Kosic, P. Kiss, M. Kandulla // *European Integration online Papers (EIoP)*. – 2004. – 8 (11).
 11. Knepfelkamp L. Civic Identity: Locating Self in Community / L. Knepfelkamp // *Association of american colleges & universities*. – 2008. – 11 (2).
 12. March J. Institutional perspectives on political institutions / J. March, J. Olsen // *Political science*. – 1996. – 9 (1). – P. 247–264.
 13. Meeus J. The role of national identity representation in the relation between in-group identification and out-group derogation: ethnic versus civic representation / J. Meeus, B. Duriez, N. Vanbeselaere // *British Journal of Social Psychology*. – 2010. – 49. – P. 305–320.
 14. Pakulski J. Civic, national and denizen identity in Australia / J. Pakulski, B. Tranter // *Journal of Sociology*. – 2000. – 36 (2). – P. 205–222.
 15. Schuck P. Citizens, Strangers, and In-betweens: Essays on Immigration and Citizenship / P. Schuck. – Westview Press, 2000. – 496 p.
 16. Sekulić D. European and Croatian Identity: Cognitive Mobilization or Latent Conflict / D. Sekulić, Ž. Šporer // *Sociologija i prostor*. – 2008. – 46, 179 (1). – P. 3–22.
 17. Serricchio F. Italian Citizens and Europe: Explaining the Growth of Euroscepticism / F. Serricchio // *Bulletin of Italian Politics*. – 2012. – 4 (1). – P. 115–134.

18. Smith A. National identity and the idea of European Unity / A. Smith // *International Affairs*. – 1992. – 68 (1). – P. 55–76.
19. Taljunaite M. From ethnic and civil identity to wards state identity / M. Taljunaite // *Filosofija-Sociologija*. – 2013. – 24 (4). – P. 187–192.
20. Youniss J. What we know about engendering civic identity / J. Youniss, J. McLellan, M. Yates // *The American Behavioral Scientist*. – 1997. – 40 (5). – 620 p.

УДК 159.923.2

Я. С. Посохова

Received March 02, 2016;

Revised March 22, 2016;

Accepted April 26, 2016.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОЗДІЙСНЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ

Реформування правоохоронної системи вимагає від майбутнього поліцейського особистісних характеристик, які сприяють гармонійному розвитку молодого фахівця, що допоможе забезпечити належний правопорядок. Розглянуто сутність і роль професійного самоздійснення як складника розвитку особистості. Відзначено потребу вивчення психологічного змісту цього феномену й проаналізовано сучасні дослідження із цієї проблематики. Обговорено питання вивчення професійного самоздійснення майбутніх правоохоронців, зокрема співробітників патрульної поліції України. Проблема підготовки особистості до ефективної самореалізації закладає основи успішного професійного самовизначення та самоздійснення ще на етапі отримання загальної освіти. Українська наявність у поліцейського прагнення до професійного самоздійснення, оскільки воно забезпечує самовдосконалення людини у фізичному, інтелектуальному, моральному та духовному аспектах. Аналіз представлених у сучасній літературі теоретичних підходів до цієї проблеми, а також емпіричних досліджень цього феномену дає змогу стверджувати, що професійне самоздійснення – одна з найважливіших форм життєвого самоздійснення. Представлено результати емпіричного дослідження загального рівня професійного самоздійснення спеціаліста, а також рівня його окремих складників у слухачів курсів первинної професійної підготовки працівників патрульної поліції. Виявлено, що випробовувані орієнтовані на постійний вибір нових професійних цілей, схильні проектувати власний професійний розвиток, характеризуються прагненням до розкриття особистісного потенціалу в професії, бажанням розвивати власні здібності в контексті професійної діяльності, потребою в професійному самовдоско-